МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ВЯТОХА Ірина Юріївна

УДК 159.923.2 – 057. 87:78

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ МУЗИЧНОГО ТЕМБРУ НА ЕМОЦІЙНІ СТАНИ СТАРШИХ ШКОЛЯРІВ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі психології управління у Київському Університеті менеджменту освіти Національної Академії педагогічних наук України

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор,
академік Української Технологічної Академії
ВОЛЖЕНЦЕВА Ірина Вікторівна,
Макіївський економіко-гуманітарний інститут,
завідувач кафедри психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
ЧЕРНОБРОВКІН Володимир Миколайович,
Луганський національний університет імені
Тараса Шевченка, завідувач кафедри психології;

кандидат психологічних наук, доцент
РУДЕНКО Оксана Володимирівна,
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди,
доцент кафедри психології.

Захист відбудеться 3 червня 2015 р. о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, за адресою: 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, за адресою: 01601, Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 28 квітня 2015 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради Л.В.Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У сучасних умовах насиченість інформаційного простору ставить людину перед необхідністю швидкої орієнтації в зростаючому потоці новин і подій. Система освіти реагує на це вимогами підвищення освітнього рівня особистості, відбитих у ряді законодавчих документів (Закон «Про освіту», Державна національна програма «Україна XXI століття»), інтенсифікуючи процеси оволодіння новими знаннями, формування естестичних уявлень та почуттів. Це веде до збільшення навантажень на всіх учасників освітнього процесу. Але найбільш уразливі при цьому учні базової ланки системи освіти – школярі, які реагують у відповідь на підвищення вимог своїм емоційним неблагополуччям.

В психологічній науці набула актуальності проблема знаходження засобів релаксуючого впливу на емоційну сферу школярів. Одним з таких засобів є музика, особливий вплив якої на розвиток емоцій і естетичних почуттів було помічено давно. У вітчизняній класичній психології витоки вчення про вплив мистецтва на емоції людини належать Л. С. Виготському, який проаналізував специфіку художніх емоцій, їх позитивність, соціальний характер та регулювання ними вищих психічних функцій. Стосовно музики питання було грунтовно досліджено С. М. Бєляєвою-Екземплярською, яка довела емоційний характер музичного сприйняття. У зарубіжній психології темі взаємозв'язку музики та емоцій, поясненню механізмів виникнення і протікання емоційних процесів, пов'язаних з музикою, присвячені праці Д. Еліота, П. Ківі, С. Лангер.

Нині в психології все більша увага приділяється впливу окремих компонентів музики на емоційні стани слухача. Серед них важливе місце посідає тембр – забарвлення музичного звучання, що залежить від властивостей музичного інструмента, і є, на думку Є. В. Назайкінського, найскладнішим параметром звуку при суб'єктивному його сприйнятті. Психологічне вчення про музичний тембр заклав Б. М. Теплов, розкривши специфіку тембрового відчуття музичного звуку, відмінність музично-тембрового слуху від звуковисотного. Слідом за ним тембровий слух вивчали педагоги Н. О. Ветлугіна, І. А. Зікс, Л. В. Корнійчук, досліджуючи його розвиток у дошкільнят і студентів. З позиції мистецтвознавства Т. О. Литвинова розкрила його онтологічний та гносеологічний аспекти. Як носій певної емоційної значущості, тембр у рамках психології досліджувався О. О. Борисовою, І. В. Волженцевою та О. В. Руденко. Його, як компонент психокоригувального та терапевтичного впливу музики, вивчали Р. Блаво, В. М. Драганчук, Г. І. Побережна, В. М. Чернобровкін.

Впритул до теми психологічного впливу тембру на емоції людини підійшла П. Петрусевич, яка дослідила емоційні реакції слухачів на звучання окремих інструментів, але залишила поза розглядом віковий аспект проблеми. Однак школярі, зокрема старші, у контексті впливу музичного тембру на їхні емоційні стани, заслуговують особливої уваги, оскільки, згідно з позицією Д. О. Дувірак, вони чують музику насамперед через тембр, й досить піддаються її впливу. Але їх музичні смаки цілеспрямовано вже не розвиваються, зважаючи на відсутність предмета «Музика» в старших класах, і більшість з них слухає рок- та поп-музику. В ній тембр ударних інструментів має домінуючий, подекуди агресивний характер, і його вплив спроможний включити у них негативні емоційні тенденції. Проте спеціальні психологічні дослідження, присвячені вивченню впливу тембру ударних та інших інструментів на емоційні стани старших школярів, відсутні.

Соціальна значущість проблеми та її недостатня розробленість у психологічній науці зумовили вибір теми цього дослідження: «Психологічні особливості впливу музичного тембру на емоційні стани старших школярів».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося в межах комплексної науково-дослідної теми факультету психології Університету менеджменту освіти НАПН «Особистісно-орієнтовані основи психологічної підготовки майбутніх психологів у системі післядипломної педагогічної освіти» (державний реєстраційний номер РК № 0112U002317) та науково-дослідної теми кафедри психології Макіївського економіко-гуманітарного інституту «Сучасні психологічні технології в інноваційному розвитку освіти» (державний реєстраційний номер 0114U003858).

Тема дисертації затверджена Вченою Радою Університету менеджменту освіти НАПН України (протокол № 7 від 10.06.2009 р.) та міжвідомчою Радою НАПН з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 7 від 27.10.2009 р.).

Мета дослідження: теоретичне і експериментальне вивчення психологічних особливостей впливу музичного тембру на емоційні стани старших школярів, розробка та впровадження розвивальної програми використання цього впливу на досліджуваний феномен.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми емоційних станів у психології та музичного тембру як фактора психологічного впливу, проаналізувати його вплив на емоційні стани старших школярів з урахуванням їх віку.
2. Обґрунтувати використання музичного тембру, провести підбір та апробацію психодіагностичних методів дослідження емоційних станів школярів.
3. Виявити психологічні особливості впливу музичного тембру на емоційні стани старших школярів, специфіку їх прояву в залежності від віку і особистісних властивостей учнів, спроектувати психологічну модель зазначеного впливу.
4. Розробити та впровадити розвивальну програму використання музичного тембру в психологічній практиці й визначити її вплив на емоційні стани старших школярів у процесі формувального експерименту.

Об'єкт дослідження – емоційні стани школярів.

Предмет дослідження – психологічні особливості впливу музичного тембру на емоційні стани старших школярів.

В основу дослідження покладено *припущення* про те, що тембр окремих музичних інструментів викликає різні емоційні зміни старшокласників, а його використання зі спеціально підібраними формами роботи запобігає розвитку емоційної напруги та позитивно впливає на емоційні стани учнів.

Методи дослідження: а) *теоретичні* (аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел, який дозволив виявити, узагальнити і систематизувати матеріали з проблеми дослідження); б) *емпіричні* (спостереження, бесіда, анкетування, експеримент), на основі яких проаналізовано емоційне ставлення школярів до впливу музичного тембру; в) *статистичні* з метою встановлення і підтвердження значущості зміни показників і значущості отриманих результатів (програма SPSS, версія 19); для визначення

достовірності зміни показників застосовувалися t-критерій Стьюдента, критерій Уілкоксона і критерій знаків.

Для вивчення емоційних станів школярів та їх емоційного ставлення до музичного тембру, що впливає, використовувався комплекс психодіагностичних *методик*: «Колірний тест відносин (ЦТО)» (авт. Є. Ф. Бажин, А. М. Еткінд), «Візуально-асоціативна самооцінка емоційних станів (ВАДЕС)» (авт. М. П. Фетіскін), «Визначення емоційного ставлення до голосу (тембру) інструмента за допомогою методу семантичного диференціала (CD)» (авт. Ч. Осгуд, адапт. В. Д. Балін), «Оцінка емоційних станів» (авт. К. Маркерт, адапт. І. О. Загарін), «Шкала диференціальних емоцій» (авт. К. Ізард, адапт. А. Б. Леонова і М. С. Капіца). Особистісні властивості школярів досліджені за методикою «Локус контролю» (авт. Дж. Ротер, адапт. Є. Ф. Бажин, А. М. Еткінд). З метою вивчення об'єктивних показників емоційних станів школярів застосована методика вимірювання артеріального тиску та пульсу за допомогою автоматичного вимірювача UB-201. Також використані авторські анкети «Емоційне ставлення школярів до музичного тембру», «Емоційні враження школярів після прослуховування музичного тембру».

База дослідження. Експериментальна робота проводилася на базі Українського фізико-математичного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка (справка про проведення експерименту № 146 від 26.02.2013). Експериментом було охоплено 166 учнів 9-х та 11-х класів.

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягають у тому, що:

вперше теоретично обґрунтовано музичний твір як об'єкт психологічного впливу; визначена змістова сутність музичного тембру як фактора психологічного впливу і його суб'єктивна значущість для школярів; виявлено різні за складом впливу види (монохроматичний і поліхроматичний) організації тембру в інструментальній музиці; розкрито вікові характеристки (емоційність, тембровий слух, музичність, музично-тембровий досвід) старших школярів у контексті впливу музичного тембру на їхні емоційні стани; обґрунтовано теоретичну модель психологічного впливу музичного тембру на емоційні стани старших школярів та критерії (знак, модальність, інтенсивність емоційного переживання; артеріальний тиск, частота серцевих скорочень; міміка, рухова активність), рівні (високий, середній, низький) і показники розвитку емоційних станів школярів; виявлено типи (стабільні та динамічні) впливу тембру різних інструментів на емоційні стани школярів; сформовано у старшокласників образно-асоціативне візуальне та слухове уявлення тембру струнних, духових та ударних інструментів; визначено психологічні особливості впливу цього феномена на їхні емоційні стани в залежності від віку й особистісних властивостей; розроблено розвивальну програму впливу музичного тембру на емоційні стани старших школярів;

уточнено уявлення про емоційні стани особистості, психологічний зміст тембрового слуху старшокласників, вербальні характеристики музичного тембру;

отримало подальший розвиток вивчення проблеми прояву емоційного стану особистості у вербальних характеристиках музичного тембру.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що апробовані та експериментально перевірені психодіагностичні методики дослідження емоційних станів під впливом музичного тембру; запропоновані авторські діагностичні засоби (анкети «Емоційне ставлення школярів до музичного тембру», «Емоційні враження школярів після прослуховування музичного тембру», проективна техніка «Темброінструментальне

зображення графічного начерку»); сформульовано вимоги до застосування музичного інструменту в психологічній практиці; розроблена та апробована розвивальна програма впливу музичного тембру на емоційні стани старших школярів; запропоновано методичні рекомендації щодо застосування впливу музичного тембру на емоційні стани школярів з урахуванням психологічних особливостей його впливу. Наведене може бути використано батьками для створення оптимального звукового середовища для дитини, педагогами в навчально-виховному процесі для формування позитивного емоційного настрою учнів, практичними психологами при наданні психологічної допомоги старшокласникам, музикантами в музично-художній практиці для написання, аранжування та виконання інструментальних творів, а також як змістовний матеріал у дисциплінах музично-теоретичного циклу та психології музичного впливу при підготовці музикантів, шкільних вчителів та психологів-музикотерапевтів.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на: *Міжнародних* науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми юридичної та екстремальної психології» (Макіївка, 2012), «Психологічні особливості особистості в умовах трансформації суспільства» (Макіївка, 2012), «Актуальні проблеми практичної психології» (Херсон, 2012), «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (Київ, 2013), «Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації особистості в умовах трансформації освіти» (Київ, 2013), «Формирование новых концепций научных исследований психологии и педагогики» (Москва, 2013); *всеукраїнській* конференції молодих вчених «Розвиток особистості протягом життєвого шляху» (Одеса, 2012); *регіональній* XIX науково-практичній конференції студентів і викладачів (Макіївка, 2013); методичних засіданнях, лекціях і семінарах для викладачів та учнів ДМШ № 7 ім. І. Н. Шамо м.Києва (2009–2013 рр.) (протоколи № 6 від 11 червня 2010 року, № 5 від 29 червня 2012 року, № 5 від 22 травня 2013 року); на засіданнях кафедри психології управління ДНВЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України (2009—2014 рр.).

Результати дослідження впроваджено в Дитячій музичній школі № 7 ім. І. Шамо м. Києва (довідка № 33 від 27.08.2013 р.), Макіївському економіко-гуманітарному інституті (довідка № 01/295 від 6.08.2013 р.), Донецькій державній музичній академії імені С. С. Прокоф'єва (довідка № 357/01-11 від 01.07.2013 р.), Українському фізико-математичному ліцеї КНУ імені Тараса Шевченка (довідка № 147 від 26.02.2013 р.), Українському гуманітарному інституті (довідка № 166 від 24.10.2013 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладені в 12 одноосібних публікаціях, серед яких 1 – розділ в монографії, 5 – статті у вітчизняних фахових наукових виданнях, 1 – у зарубіжному періодичному виданні, 6 – матеріали конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (409 найменувань, з них 15 іноземною мовою) та 17 додатків. Робота містить 18 таблиць та 29 рисунків. Повний обсяг дисертації становить 266 сторінок, у тому числі 188 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано її мету, завдання, об'єкт та предмет, вказано методи, розкрито наукову новизну і практичну

значущість роботи, наведені відомості щодо апробації та впровадження отриманих результатів, наведено дані про публікації та структуру роботи.

У першому розділі – **«Теоретичний аналіз проблеми впливу музичного тембру на емоційні стани старших школярів»** – здійснено аналіз сучасних підходів до проблеми емоційних станів людини, музичного тембру як фактора психологічного впливу; розглянуто вікові характеристики старших школярів в контексті впливу музичного тембру на їх емоційні стани.

Аналіз психолого-педагогічних джерел дає підстави для ствердження, що проблема емоційних станів висвітлюється з двох позицій: психології станів та психології емоцій. В межах першої М. Д. Левітовим емоційні стани були виокремлені як особливі психічні стани, означені тембром або якісною своєрідністю психічного життя людини. Втім вони досі не мають визначення; вченими описані лише загальні їх ознаки, зокрема статико-динамічні та узагальнено-змістові. Стосовно статико-динамічних, це – фіксування в цьому понятті відносно статичного, перманентного в психиці індивіда (Д. В. Колесов, С. Д. Максименко, Л. П. Ярошевський), відносної стабільності усіх її елементів (І. В. Волженцева, Т. С. Кириленко). Узагальнено-змістові ознаки виявив В. М. М'ясищев, назвавши ці стани загальним функціональним рівнем психіки, О. О. Прохоров – цілісним її синдромом, В. А. Семиченко – інтегральним відчуттям благополуччя (неблагополуччя). Емоційні стани специфічні тим, згідно думки Е. І. Кіршбаум, В. М. Юрченко, що вони є результатом домінування в психічному стані емоційного компонента, який починає визначати весь хід психічної діяльності людини.

Друга позиція зосереджена на психології емоцій, зокрема на специфічних ознаках емоційних станів, які стосуються їх суб'єктивного змісту та форм вияву. Зміст полягає в особливому пристрастному ставленні особистості до об'єкта впливу (Л. М. Веккер, Л. О. М'ясоїд), що виробляється суб'єктивною його значущістю – результатом оцінки цього об'єкта (С. К. Бондирєва, Г. Ю. Волинкіна) потребнісно-мотиваційною сферою суб'єкта (В. К. Вілюнас, С. Л. Рубінштейн). Формами вияву емоційного стану є беспосереднє переживання (О. В. Кирічук, Р. С. Нємов, В. О. Роменець), фізіологічні зміни (П. К. Анохін, Ф. І. Случевський), емоційна експресія (М. Аткинсон, Ч. О. Ізмайлов, Е. Титченер) тощо. Вказані ознаки узагальнені у визначенні емоцій, згідно з яким, це особливий клас психічних процесів і станів, пов'язаних з інстинктами, потребами й мотивами людини, що відображають у формі безпосереднього тимчасового переживання значущість для життєдіяльності певних явищ, які діють на неї (О. Г. Маклаков). Поєднуючи позиції вчених-психологів щодо психології станів та емоцій, ми прийняли наступне розуміння емоційних станів особистості. Вони є *таким відображенням особистістю ситуації, що характеризується домінуванням у психіці відносно стабільного емоційного компонента, який у формі безпосереднього переживання та фізіологічних і експресивних змін виявляє значущість для її життєдіяльності фактора впливу*. Згідно точки зору К. Ізарда, Є. П. Ільїна, емоційні стани – це комплексне явище особистості, яке має психічний, психофізіологічний і поведінковий (експресивний) рівні реагування. На думку цих вчених, критеріями емоційних станів людини є ознаки її емоційних переживань (знак, модальність, інтенсивність), фізіологічні реакції (вегетативні й соматичні) та експресивна поведінка (міміка і рухова активність). Фактором впливу може бути музика, в тому числі її тембровий бік, як важлива складова звукового оточення сучасної людини.

Музичний тембр дійсно відмічений дослідниками О. М. Жарковим, Є. В. Назайкінським, С. І. Науменко компонентом музики, що викликає у слухачів емоційні враження. На підставі робіт І. В. Способіна, С. В. Шип про психологічні якості музичного звука, його виділено як упредметнення (О. Ф. Лосєв) одного з чотирьох якостей музичного руху або рівнів звучання музичного твору. Проаналізовано змістову специфіку рівня тембру з боків психоакустики, музичного мистецтва, психологічного впливу. З психоакустичної позиції тембр – звукове відчуття, що відображає акустичний спектр складних звуків (Б. М. Теплов), якість якого формують в основному фізичні властивості джерела звуку (Дж. В. Стрет) та їх просторова локалізація (Б. М. Суслов). В музичному мистецтві традиційним тембровим засобом виразності є інструментування. У відповідності до поділу музики на сольну та ансамблеву, в ній виділено два типи організації тембру – монохроматичний (діапазон якості тембру в звучанні одного інструмента) і поліхроматичний (діапазон якості тембру сукупності музичних інструментів), які є різними видами його дії.

Вченими доведено, що музичний тембр впливає на психіку людини завдяки існуванню у неї особливого сенсорно-перцептивного апарату (тембрового слуху) та суб'єктивній значущості тембру. Основами останньої є предметний характер темброзвукової інформації, асоціювання з людським голосом (О. У. Гуцало, О. Г. Костюк), смисли культури і мистецтва (В. М. Холопова), зв'язок із змістом архетипичних образів (Г. І. Побережна, О. В. Торопова). Стосовно предметності тембру, він є звуковою редупликацією об’єктивного боку поточної ситуації (В. М. Драганчук, Н. П. Семенова), яка розкриває придатність умов цієї ситуації для життєдіяльності людини та сприяє адаптації до неї. Щодо асоціювання з людським голосом, тембр може розкривати емоційний стан умовного героя ситуації (О. Г. Костюк), будучи одним з засобів голосового вираження емоцій (Е. У. Гуцало, Г. М. Котляр), та транслювати цей стан за допомогою механізмів їх соціальної трансляції (емпатія, сугестія, зараження). Відносно смислів мистецтва, тембр несе ідейний зміст певної мистецької епохи, напрямка, індивідуальності композитора, викликаючи естетичні емоції. Торкаючись архетипічного змісту, тембр актуалізує образи колективного несвідомого слухача, які спричиняють сильну емоційну реакцію (Т. Райх), повертаючи його до прамузичного шару семантики музики (Г. І. Побережна). Вплив музичного тембру відображається його вербальними ознаками (Г. В. Іванченко, Л. О. Кузнєцов), основні з яких було систематизовано у нашому дослідженні. Такі ознаки тембру є емоційно забарвленими, як прояв емоційного стану тих, хто їх використовує. Отже, музичний тембр дійсно є фактором психологичного вливу на емоційні стани особистості, в чому школярі постають однією з активних аудиторій.

Особливий прояв емоційних станів школярів різних вікових груп під впливом музики та її тембру залежить від певного рівня розвитку їх емоційної сфери, тембрового слуху, музичності, їх музично-тембрового досвіду. Емоційній сфері старшокласників притаманне наступне: наявність всіх базових емоцій (М. І. Лісіна, П. Янг), гама естетичних почуттів (Є. П. Ільїн, О. А. Орєхова), прослуховування музики широкого діапазону образності та тембрів як джерел емоційних переживань (М. В. Субота). Віковою особливістю їх тембрового слуху є темброаналітичний етап його розвитку, що супроводжується вмінням виокремлювати і розрізняти на слух тембри різних інструментів (Н. О. Ветлугіна, Д. К. Кірнарська). Отже, можна стверджувати, що школярам, зокрема старшим, притаманна поліхроматична спрямованість тембрового слуху. Їх музичності властива

стабілізація структури внаслідок відрефлексування слухових вражень. Музично-тембровий досвід учнів спродукований такими видами діяльності, як гра на музичних інструментах, отримання теоретичних знань про тембр, слухання музики (Б. О. Брилін, С. М. Жуков). Тому він базується на сукупності уявлень, знань, вмінь та навичок школярів (Т. М. Завадська), що дозволяє припустити наявність у них стійкого ставлення до музично-темброві явищ й слухацької обізнаності. Таким чином, старшокласники спроможні на засадах впливу музики чітко виокремлювати тембровий бік звучання, визначати інструмент як його джерело та реагувати проявом певного емоційного стану відповідно тембру конкретного інструмента.

Здійснений теоретичний аналіз дозволив нам обґрунтувати проведення дослідження впливу музичного тембру на емоційні стани старших школярів. Це відбір тембру для впливу (музичний, поліхроматична його шкала), визначення умов проведення впливу (склад, послідовність, місце, час, спосіб), урахування особливостей школярів (вікових, особистісних), та виявлення специфіки цього впливу за показниками емоційного, фізіологічного та експресивного рівней їх емоційного реагування. Проте емоційні зміни у старших школярів, які спричинено впливом тембрів конкретних музичних інструментів, мають бути виявлені в ході експериментального дослідження. Викладенню його результатів присвячено наступний розділ.

У другому розділі – **«Емпіричне дослідження особливостей впливу музичного тембру на емоційні стани старших школярів» –** розглянуто психодіагностичний інструментарій вивчення емоційних станів школярів, виявлено емоційне ставлення старшокласників до музичного тембру та специфіку впливу тембра звуковисотних і незвуковисотних інструментів на їх емоційні стани.

Експериментальна робота проводилася на базі Українського фізико-математичного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Дослідженням було охоплено 129 учнів 9-х та 11-х класів.

Констатувальний експеримент складався з двох етапів, перший з яких був спрямований на вивчення емоційного ставлення старших школярів до музичного тембру перед проведенням беспосереднього впливу, другий – психологічних особливостей їх емоційних станів під впливом тембру скрипки, малого барабана, флейти.

Результати вивчення емоційного ставлення школярів до музичного тембру, отримані перед проведенням беспосереднього впливу інструментів, на першому етапі показали, що переважній їх більшості (91,5 %) знайомий звук скрипки, малого барабана та флейти. Це свідчить про наявність в учнів темброслухових уявлень, необхідних для проведення впливу на них тембром зазначених інструментів. Більше половини (56,6 %) школярів надають перевагу музиці для ансамблю (тобто спільному звучанню невеликої кількості музичних інструментів), на відміну від музики оркестрової (спільного звучання великої їх кількості) та сольної (для одного інструмента). Це є підтвердженням припущення про поліхроматичну спрямованість тембрового слуху старшокласників. Для значної частини (56,9 %) школярів більш схожим на голос людини та трофотропним є тембр скрипки – вони сприймають його як найбільш емоційно близький, «теплий», заспокійливий. Ерготропну, активізуючу дію, на думку певної кількості (51,2 %) досліджуваних, має тембр барабана, схарактеризований ними як негативний – тобто він тонізує, напружує їх. Тембр флейти більш одностайно (64,1 %) оцінений школярами як гарний, світлий, що вказує на позитивність їх ставлення до нього. Таким чином, у школярів виявлено

поліхроматичну спрямованість темброго слуху, вони впізнають тембри скрипки, малого барабану, флейти. Отже, у досліджуваних існує готовність до сприйняття звуковисотних і незвуковисотних інструментів, які викликають у них як позитивні, так і негативні емоційні переживання.

За результатами другого етапу констатувального експерименту виявлено психологічні особливості прояву емоційних станів школярів під беспосереднім впливом тембру *звуковисотних* (скрипки та флейти) та *незвуковисотних* (малого барабана) інструментів (табл. 1). Дослідження у школярів домінуючих емоцій та їх комплексів (за методикою К. Ізарда) показало, що при впливі тембром ***скрипки*** найбільш вираженою у них є *позитивна* емоція радості: її високий рівень (М=12,65 б.) продемонструвала чверть (24,76 %) досліджуваних. Їх погляд був задумливо-збентеженим, ліричним, на обличчі багатьох з'явилася м'яка посмішка. Середній рівень (М=9,22 б.) інтенсивності цієї емоції виявився у третини (31,15 %) учнів – їх вигляд став доброзичливим, однак зосередженим, ніби вони щось пригадували чи обмірковували. Низький її рівень (М=5,35 б.) констатовано у трохи меншої половини (44,09 %) досліджуваних. Вони були мовчазними та спокійними, хоча вираз їх обличчя видавав тиху збентеженість. Водночас прояв *негативних* (горе) *та тривожно-депресивних* (страх, провина) емоцій під впливом зазначеного тембру виявився незначним. А саме, дуже низький рівень інтенсивості емоції горя (М=3,76 б.) та провини (М=3,36 б.) зареєстровано у переважної кількості респондентів (94,28 %). Це видавала їх зосередженість у собі, відокремленість від оточуючого світу, а також серйозна сконцентрованість на власних роздумах. Прослуховання тембру ***флейти*** також викликало у досліджуваних *позитивну* емоцію радості, високий рівень (М=14,87 б.) якої зафіксовано майже у кожного третього (35,82 %). Ці школярі мали вигляд мрійливо-піднесений, їх обличчя світилися м'якою посмішкою, виявляли захопленість оточуючим світом; вони відзначали, що цей тембр «приємно дзюрчить та пурхає». Помірний вияв радості (М=10,96 б.) зафіксовано майже у половини (45,70 %) досліджуваних. Це відзначалося за виразом їх очей, які стали ясними й видавали начебто політ фантазії, подекуди грайливість. Радість слабкої інтенсивності (М=6,37 б.) відчув кожен п'ятий (18,48 %) учень. Вони виглядали спокійними та безтурботними. Прояву *негативних та тривожно-депресивних* емоцій респондентів майже не спостерігалося: емоція страху у них зовсім була відсутня, емоцію провини переважна їх більшість (96,64 %) продемонструвала на дуже низькому рівні (М=3,17 б.). Одиничними виявами її у школярів був іноді блукаючий, немов шукаючий когось або чогось погляд, інколи вони уникали прямих поглядів, поривчасто зітхали. Проте загалом під час слухання флейти школярі поводилися весело, були захоплені слуханням.

Вивчення валентності емоційного ставлення школярів до тембру ***скрипки*** за його семантичними параметрами (методика Ч. Осгуда) дозволило виявити, що помірно-позитивні характеристики цьому тембру дали лише окремі (7,72 %) школярі. Вони позитивно аналізували звучання скрипки, відзначали його мелодійність, задушевність та змістовність. Слабко-позитивно оцінила тембр скрипки велика кількість (92,12 %) досліджуваних, які слухали мовчки, мали мрійливий вигляд, стали задумливими, заглибились у собі. Негативно тембр скрипки не схарактеризував ніхто. Це вказує, що вплив тембру скрипки, сприйнятий досліджуваними позитивно, «повернув» їх увагу скоріш на себе, на власні думки та почуття, ніж на сам тембр. Водночас, морально-етичні та предметні характеристики, якими учні наділили цей тембр, виявилися однаково

Таблиця 1

Кількісні показники інтенсивності прояву базових емоцій школярів при прослуховуванні ними звуковисотних та незвуковисотних інструментів

Інструмент	Емоції	ПЕМ*				НЕМ, ТДЕМ*					
		Інтерес		Радість		Горе		Страх		Провина	
	показники / рівні	Інтенсивність прояву (М)	%**	Інтенсивність прояву (М)	%	Інтенсивність прояву (М)	%	Інтенсивність прояву (М)	%	Інтенсивність прояву (М)	%
СКРИПКА	Високий	12,05	19,05	12,65	24,76	0	0	12,30	0,95	12,05	1,9
	Середній	8,63	50,48	9,22	31,15	8,24	3,81	8,03	8,57	8,11	3,8
	Низький	5,47	30,47	5,35	44,09	3,76	94,28	3,17	90,48	3,36	94,28
	Σ	8,72	100	9,07	100	4,0	100	4,0	100	3,86	100
БАРАБАН	Високий	12,07	11,21	12,55	4,67	14,55	12,15	12,07	11,21	***	
	Середній	8,15	36,45	8,03	3,74	8,03	55,16	9,51	42,47		
	Низький	5,79	52,33	6,48	91,58	3,49	32,69	3,92	46,32		
	Σ	7,63	100	6,68	100	5,74	100	5,52	100		
ФЛЕЙТА	Високий	13,96	25,21	14,87	35,82	12,00	0,84	***		0	0
	Середній	9,03	59,66	10,96	45,7	8,03	1,68			8,12	3,36
	Низький	6,21	23,53	6,37	18,48	3,35	97,48			3,17	96,64
	Σ	9,08	100	10,16	100	3,46	100			3,33	100

Примітки: * – комплекси позитивних, негативних та тривожно-депресивних емоцій; ** – кількість учнів (%); *** – емоція не виражена

позитивними (по 0,8 б.), що свідчить про ідентичність «людського» та «предметного» змісту його складної, як виявилося, семантики. Тембр ***флейти*** школярі оцінили також позитивно. На високому рівні аналізував його кожен п'ятий (18,51 %). Такі учні здивовано відзначали позитивні сонорні якості цього звучання, висловлювали захопленість ним. На середньому рівні відмітили зазначений тембр переважна більшість (80,76 %) досліджуваних. Вони мовчки хитали головою, погоджуючись з позитивними відгуками їх однокласників. На низькому рівні оцінили вплив зазначеного тембру одиниці (0,73 %) школярів. Поодинокі випадки такого ставлення спостерігалися за деякою заклопотаністю обличчя цих досліджуваних.

Таким чином, вплив тембру звуковисотних інструментів скрипки та флейти на емоційні стани школярів виявився більшою мірою позитивним; провідним емоційним переживанням респондентів стала помірна радість. Пояснити позитивну емоційну реакцію учнів на тембри цих інструментів можна їх оптимальними сонорними якостями («фемінністю» у скрипки, «політністю» і «сріблястістю» у флейти), та наявністю в них звуковисотного інтонування, яке несе зрозумілу досліджуваним емоційно-змістову інформацію. Невисоку інтенсивність емоцій у деяких учнів обґрунтувати можна тим, що тембр є лише компонентом музики і виступає частковим об'єктом впливу. Порівнюючи вплив тембру скрипки із тембром флейти, слід відзначити, що перший спричиняє більш повільний розвиток емоційних станів учнів, нижчу інтенсивність вияву їх базових емоцій, багатий відтінками переживання емоційний патерн, тоді як другий веде до стрімкої емоційної динаміки у респондентів, вищої інтенсивності прояву їх базових емоцій, скороченого за забарвленням емоційного патерну. Якщо тембр скрипки викликає у досліджуваних філософську налаштованість, приховану амбівалентність почуттів, неоднозначні семантичні оцінки, то тембр флейти пробуджує у них фантазійність, піднесення, креативність. Це розкриває, з одного боку, складність впливу тембру скрипки на школярів, що робить їх зосередженими та схильними до самоаналізу, здатними усвідомити свої приховані почуття та відреагувати на них, а з другого, невигадливість впливу тембру флейти, його можливість швидко їх надихнути, налаштувати на позитивний лад.

За результатами дослідження провідних базових емоцій школярів під впливом тембру незвуковисотного інструмента ***малого барабана*** (за методикою К. Ізарда) було встановлено, що найбільш проявленою в респондентів є *позитивна* емоція інтерес: високий рівень її інтенсивності (М=12,07 б.) відчували чверть (11,21 %) досліджуваних. Це проглядалося в їх міміці, зокрема широко відкритих очах, звуженому роті, піднесених бровах, а також в їх здивованих репліках щодо одноманітності цього звучання. Інтерес середньої сили (М=8,15 б.) спостерігався майже у третини (36,45 %) респондентів. Вони мали вигляд дещо розгублений, подекуди заперечливо хитали головою, нібито внутрішньо вступали в суперечку із собою. Низький рівень інтересу (М=5,79 б.) було констатовано у більш ніж половини (52,33 %) досліджуваних. Ці учні сиділи мовчки, подекуди здивовано знизували плечима, їх зацікавленість була пов'язана, певно, з нездійсненими очікуваннями щодо звучання цього широко вживаного в естраді інструмента. Емоція радості вперше в експерименті стала у переважної кількості (91,58 %) школярів слабкою (М=6,48 б.). Ніхто не посміхався, на обличчях респондентів «читалося» незадоволення й бажання закінчити процес слухання. До того ж *негативні та тривожно-депресивні* емоції горе та страх порівняно с позитивними під час слухання звуковисотних інструментів зросли. «Токсична» емоція страху виявилася на високому рівні (М=12,07 б.) майже у кожного десятого (11,21 %) респондента. Цих учнів

виділяло те, що під час прослуховування барабана вони мружились, тривожно кривилися, навіть закривали вуха, подекуди смикалися й тремтіли. Кількість тих, кто відчув страх на помірному (М=9,51 б.) та слабкому (М=3,92 б.) рівнях, наблизилася до половини (відповідно 42,47 % та 46,32 %). Досліджувані були зовні похмурими; їх переживання під час слухання барабана мали переважно тілесно-моторний прояв – учні або різко хитали головою в такт музиці, або здійснювали під неї енергійні ритмічні рухи. Наприкінці прослуховування всі досліджувані виглядали пригніченими та виснаженими. Вивчення валентності емоційного ставлення школярів до тембру малого барабана за його семантичними атрибутами (методика Ч. Осгуда) показало, що майже всі (97,79 %) досліджувані надали йому негативні оцінки, низькі за інтенсивністю переживання. Це підтверджувалось їх усними зауваженнями щодо неприємності звучання малого барабана, яке сприймалось ними болісно, за їх словами, «било наче молотком по голові», та дуже їх розчарувало.

Таким чином, при впливі тембру незвуковисотного інструмента ***малого барабана*** на емоційні стани школярів їх негативні емоції набули вищої в ході експерименту позначки; єдиним емоційним переживанням середньої інтенсивності у досліджуваних став інтерес, але ж він був пов'язаний з їх розчаруванням. Вважаємо, що такі емоційні переживання пов'язані з безроздільним домінуванням ритмічного компонента в звучанні барабана, який поза волею слухача спричиняє в нього потужний тілесний моторно-руховий ефект та водночас нівелює емоційно-мисленнєву інформацію (зважаючи на відсутність її носія – звуковисотної інтонації), що звернена насамперед до слухацької свідомості. Думаємо, що така однобічна дія тембру барабана – в обхід свідомості досліджуваних – змушує їх відчути себе ніби «біомеханізмами», а це принижує їх гідність як власників свідомості та відгукується негативними враженнями; енергетичний сплеск при цьому веде до різкого падіння емоційного та фізичного тонусу респондентів, тобто до низького рівня інтенсивності їх емоцій. Проте домінування у школярів інтересу та слабкість їх негативного емоційного ставлення до зазначеного тембру свідчить, що вплив на юних слухачів складових матеріалу музичного мистецтва (зокрема звучання барабана), котрі історично відібрані за принципом естетичності, має ощадливий характер.

За результатами емпіричного дослідження було виявлено існування чотирьох типів впливу музичного тембру на емоційні стани школярів: два «стабільних» та два «динамічних». Обґрунтування цих типів здійснювалось на основі подібності як самих сформованих емоційних станів (за їх кінцевими, «стабільними» показниками, виведеними на підставі таких критеріїв, як знак, модальність, інтенсивність), так і процесу їх розвитку (за «динамічними» показниками, отриманими за критеріями рівномірності, швидкості та значущості їх змін). Критерії виділені в процесі теоретичного аналізу наукових робіт Г. М. Бреслава, К. Ізарда, Є. П. Ільїна та ін.

Перший «стабільний» тип (вплив скрипки та флейти) характеризується позитивним емоційним станом школярів, його багатобарвистістю за відтінками переживання, середньою інтенсивністю прояву, показниками вегетатики у межах норми, енергійною експресією. При *другому стабільному типі* (вплив малого барабана) проявляється негативний емоційний стан учнів, його відносна малобарвистість, низька інтенсивність вияву негативних емоцій, перевищення норми вегетативних показників, пасивна, деактивована внаслідок внутрішнього виснаження експресія. *Першому динамічному типу* (вплив малого барабана і флейти) притаманні рівномірність, швидкість, значущість емоційних змін школярів (що може

трактуватися як невимушеність дії флейти, грубість дії барабана). *Другий динамічний тип* (вплив скрипки) викликає нерівномірні, повільні зміни емоційних станів школярів, їх вегетатики, міміки, зниження інтенсивності прояву негативних переживань.

З метою простеження вікової динаміки емоційного відгуку школярів на вплив музичного тембру були побудовані психологічні профілі їх емоційних станів при здійсненні впливу з урахуванням їх віку (учні 9-х та 11-х класів) та особистісних властивостей (екстернали та інтернали). Встановлено, що емоційна реакція одинадцятикласників на тембри скрипки і флейти позитивна та вища за інтенсивністю, тоді як дев'ятикласники позитивніше сприймають тембр барабана. Зафіксовано відповідність емоційного ставлення до тембру музичних інструментів учнів 11-х класів стандартам використання цих інструментів у класичній школі оркестрування (презентованих М. А. Римським-Корсаковим), що дає підстави характеризувати емоційний відгук учнів цього віку як досить досконалий. Порівняння профілів емоційних станів інтерналів та екстерналів допомогло виявити два типи емоційного відгуку школярів при впливі музичним тембром: *меньш зрілий* (екстернали), якому притаманні суперечливість емоційного відгуку на вплив тембрів флейти і скрипки, позитивніша їх реакція при впливі тембром барабана, й нерівномірна емоційна динаміка при цьому, та *зрілий* (інтернали), що характерізується вищою інтенсивністю переживання впливу тембрів скрипки та флейти, і швидкістю розвитку їх емоційних станів. Обґрунтувати ці типи відгуку можна тим, що інтернали зазвичай більш заглиблені у собі, й тонко реагують на музику, тоді як екстернали є емоційно стабільнішими, й сприймають музику не так чутливо.

Як підстави виявленої специфіки впливу тембру скрипки (струнний інструмент), флейти (духовий) та малого барабана (ударний) на емоційні стани школярів проаналізовано зміст культурно-історичної семантики цих інструментів. Згідно йому, в будові та звучанні ударних знайдено домінування символіки людського «Тіла», тобто матеріального боку людини з його «грубою» фізіологією, жорстким детермінізмом, непривабливістю натуралістичних проявів, що й викликало негативні враження у досліджуваних; в механіці та звучанні струнних – панування символіки «Душі» з її чуттєвістю, емпатійністю, які викликали у респондентів позитивний емоційний відгук; в конструкції та звучанні духових інструментів – перевагу символіки «Духу», яка пронизана смислами вищої реальності, викликаючи при цьому особливе емоційне піднесення у школярів. Сполучення цієї символіки в оркестрі маніфестувало додекартівську (біблейську) троїсту модель природи людини «Дух-душа-тіло», яка привабливо «звучить» та діє надихаюче на юних цінителів музики.

На основі інтегративного підходу розроблена модель впливу музичного тембру на емоційні стани старших школярів (рис. 1), яка включає складові підготовки музичного впливу (ознаки обраного тембру), процес його проведення (специфіка, технічне оснащення, умови), та його результати (прояви емоційних станів школярів при слуханні звучання звуковисотних та незвуковисотних інструментів, певних за знаком, модальністю та інтенсивністю, їх вегетативних та емоційно-експресивних змін, обумовлених віком та особистісними властивостями досліджуваних), й висвітлює хід формування їх емоційних станів під вищезазначеним впливом.

Отже, дослідження специфіки впливу тембру музичних інструментів на емоційні стани школярів зумовили необхідність розробки та апробації відповідної розвивальної програми для старшокласників з негативними станами, що є змістом наступного етапу дослідження.

У третьому розділі – **«Психологічна практика впливу музичного тембру на**

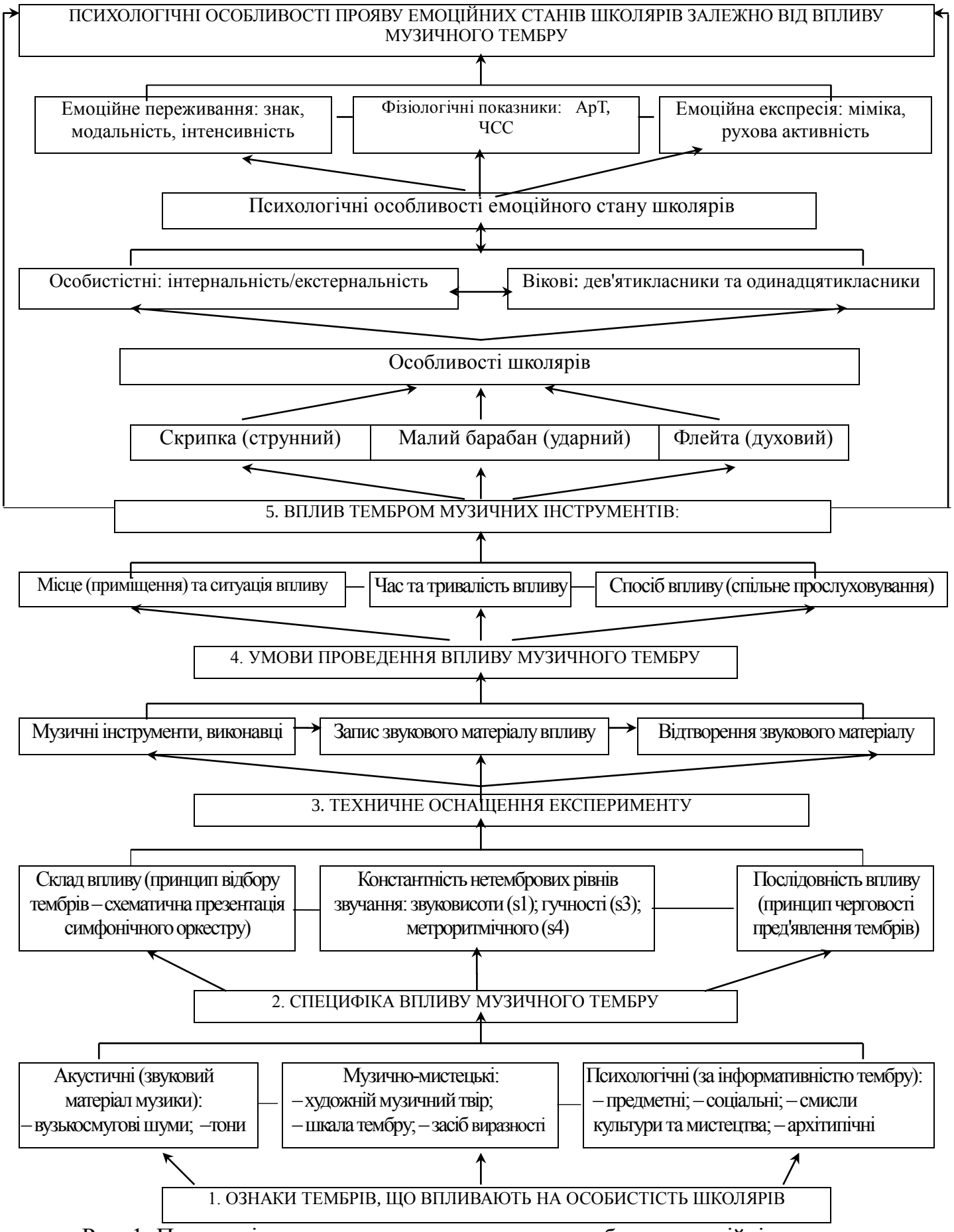

Рис. 1. Психологічна модель впливу музичного тембру на емоційні стани старших школярів

емоційні стани старших школярів» – проаналізовано засади використання музичного тембру в психологічній практиці, на цій основі розроблено та апробовано розвивальну програму впливу музичного тембру на емоційні стани старшокласників, сформульовано методичні рекомендації з використання на них цього впливу.

За результатами аналізу використання музичного тембру в психологічній практиці зазначено ототожнення в ній музичного тембру і музичного інструмента, більш тривалу історію оздоровчого застосування поліхроматичних тембрових засобів музики (звучання різних інструментів), порівняно з монохроматичними. Використано підхіди напрямів психології, що застосовували вплив на людину музичного інструмента: школи психоаналізу за кордоном (Г. Декер-Фойгт, К. Закс, А. Менегетті), яка оперувала символічними значеннями музичного інструмента, та вітчизняної психофізіологічної школи (В. М. Бєхтєрев, І. М. Догель, І. М. Сєчєнов), яка використовувала об'єктивні властивості його звучання. Розглянуто відповідну сферу сучасної практики – інструментальну музикотерапію, систематизовано та схарактеризовано її види (загальна, диференційована), напрями (рецептивна, активна, інтегративна) та засоби (будову музичних програм, форми використання інструментів, прийоми музичної імпровізації тощо). Презентовано актуальні види диференційованої інструментальної музикотерапії: скрипкотерапію, барабанотерапію, флейтотерапію.

В основу впровадження розвивальної програми впливу музичного тембру на емоційні стани школярів покладено когнітивно-біхевіоральний підхід (А. Бандура, А. Бек, Дж. Келлі, Дж. Уотсон та ін.). Сутність його полягає в тому, що функціонування особистості обумовлює безперервний зв'язок сфери свідомості, поведінки та оточення. Отже, особистісні фактори (зокрема афективний) та впливи оточуючого середовища (зокрема тембровий бік звучання музики) є співзалежними детермінантами поведінки особистості, прояву її емоційних станів (А. Бандура). У процесі розробки програми в опорі на практику інструментальної музикотерапії (її мету, принципи організації занять, засоби інтегративного напряму), створено «Схему впливу музичного тембру на емоційні стани школярів» (яка розкриває механізм цього впливу) та «Програмний комплекс» (що висвітлює процесуально-змістову сторону зазначеного впливу). *Мета* розвивальної програми – розвиток позитивного емоційного стану школярів, зняття у них емоційного напруження під впливом музики у виконанні різних музичних інструментів; *принципами організації* музикотерапевтичних занять є «хвиля активності», поетапність, чергування форм роботи. При реалізації програми *завданнями* були: підключення до поточного емоційного стану школярів шляхом емпатійного сприйняття ними інструментальної музики (перший етап), досягнення катарсису та зняття емоційної напруги учасників (другий етап), емоційне переключення школярів та закріплення їх позитивного емоційного стану (третій етап). На заняттях були застосовані наступні *форми роботи*: бесіда (попереднє з'ясування ставлення школярів до класичної музики та її інструментів), слухання музики для флейти, малого барабану, скрипки, сольне та групове музикування на обраному інструменті (виконання учнями музичної імпровізації-на-тему та імпровізації-звукопису), створення тематичних малюнків «Емоційний стан, якого я бажаю досягти», групове обговорення щодо поточного самовідчуття учасників та їх емоційних змін у процесі впливу. Беспосередньо для здійснення емоційної модуляції школярів (входження в позитивний емоційний стан) було створено авторську методику «Проективне тембро-інструментальне зображення».

Формувальний експеримент проводився на базі Українського фізико-математичного

ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка в емоційно напружений період учбового циклу серед 37 учнів 11-х класів. Для порівняльного аналізу було створено експериментальну (19 школярів) та контрольну (18 школярів) групи. Програму було проведено впродовж 15 занять тривалістю зі шкільний урок (45 хвилин) напередодні семестрових контрольних заходів. За результатами впровадження розвивальної програми визначено динаміку розвитку емоційних станів школярів, що відображена на рис. 2.

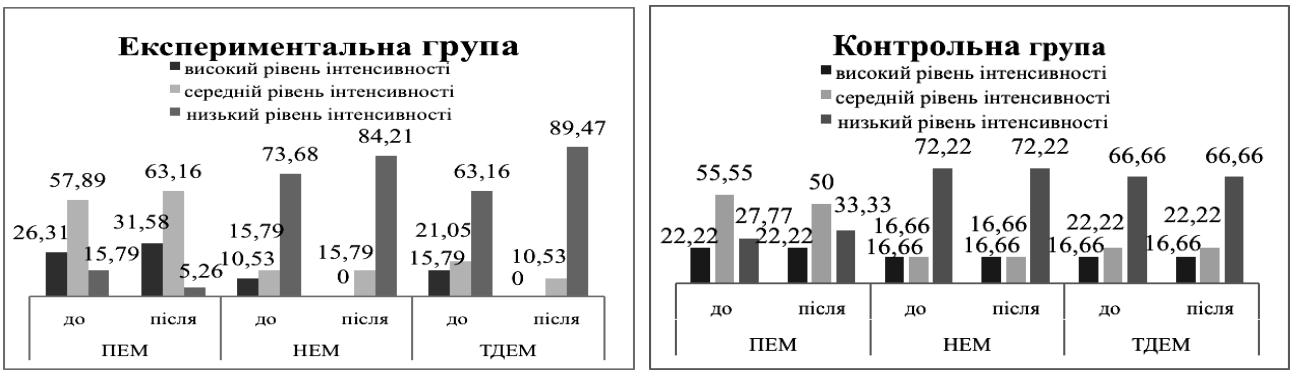

Рис. 2. Динаміка емоційних станів (у %) школярів експериментальної та контрольної груп до і після проведення розвивальної програми в експериментальній групі: ПЕМ, НЕМ, ТДЕМ – комплекси позитивних, негативних, тривожно-депресивних емоцій

Кількісні показники результатів дослідження свідчать, що в експериментальній групі школярів відбулися позитивні емоційні зміни: зросла кількість (з 26,31 % до 31,58 %) учнів з високим рівнем інтенсивності позитивних емоцій. Ці учні помітно пожвавились – вони подекуди вголос сміялися, їх міміка та жести стали енергійними, розкутими, в їх очах світились задоволення та радість. Кількість досліджуваних з середнім рівнем інтенсивності позитивних емоцій також збільшилася (з 57,89 % до 63,16 %; $p<0,05$). Вони почали поводитись невимушено, розкуто, часто посміхалися, їх погляд видавав зацікавленість та дружелюбність. Негативної емоційної динаміки у досліджуваних не зафіксовано: тих, хто відчув сильні негативні та тривожно-депресивні емоції, по проходженні програми зовсім не залишилось (з 10,53 % та 15,79 % відповідно до 0 %; $p<0,01$). З обличь учнів зникла тривога та пригніченість, їх пози припинили бути напруженими, а погляд почав випромінювати оптимізм, видавав відсутність страху та хвилювань. Кількість досліджуваних з середнім рівнем інтенсивності тривожно-депресивних емоцій скоротилась (з 21,05 % до 10,53 %; $p<0,01$) вполовину. Погляд зазначених учнів прояснився, вони пожвавились, перестали бути пригніченими, насуплено-зосередженими. Загалом, за словами школярів, вони під час проведення програми змогли відволіктись від похмурих очікувань шкільних контрольних заходів, повірили в свої сили, почали більш креативно ставитися до навчального матеріалу, і в подальшому успішно закінчили семестр.

Водночас відзначимо, що значущої різниці в кількісних показниках контрольної групи досліджуваних до і після проведення формувального експерименту не виявлено.

Розроблено методичні рекомендації батькам (для створення емоційно сприятливого звукового оточення школяра вдома), викладачам (щодо оптимізації звукового середовища учбового процесу), та шкільним психологам (для використання впливу музичного тембру на емоційні стани школярів у рамках спеціальних заходів надання їм психологічної допомоги).

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та експериментальне дослідження проблеми психологічних особливостей впливу музичного тембру на емоційні стани старших школярів, яке полягає у з'ясуванні суті провідних понять, обгрунтуванні критеріїв, визначенні рівнів і показників психологічної специфіки цього впливу, формуванні його моделі, розробці та впровадженні розвивальної програми впливу музичного тембру на емоційні стани старшокласників.

1. Емоційні стани особистості старшокласника – таке відображення нею ситуації, що характеризується домінуванням у психіці відносно стабільного емоційного компонента, який у формі безпосереднього переживання, фізіологічних і експресивних змін виявляє значущість для її життєдіяльності фактора впливу, зокрема музичного тембру. Рівнями реагування емоційного стану старших школярів на цей вплив є психічний, психофізіологічний і поведінковий (експресивний), відповідно, критеріями – ознаки їх емоційних переживань (знак, модальність, інтенсивність), фізіологічні реакції (вегетативні й соматичні) та експресивна поведінка (міміка й рухова активність).

Музичний тембр як фактор впливу на емоційні стани старшокласників є компонентом музики, що формує один з рівнів її звучання й визначає її інструментування, має два типи дії – монохроматичний (сольні музичні твори) і поліхроматичний (твори для декількох інструментів). Він впливає на їх емоції завдяки існуванню у них тембрового слуху та суб'єктивній значущості тембру, основами якої є предметний характер темброзвукової інформації (звукове виявлення предметного боку оточення та його придатності для життєдіяльності), асоціювання з людським голосом (розкриття емоційного стану оточуючих людей), смисли культури і мистецтва (трансляція ідей художнього образу), зв'язок зі змістом архетипів (актуалізація образів колективного безсвідомого, прамузичного шару семантики музики). Вплив тембру відображається його вербальними атрибутами, що є емоційно забарвленими як прояв емоційних станів їх споживачів.

Старшокласники спроможні реагувати на тембровий бік музики проявами певних емоційних станів завдяки достатньому розвитку їх емоційної сфери (наявності усіх базових емоцій, гами естетичних почуттів), поліхроматичного тембрового слуху (вмінню розрізняти тембри різних інструментів), музичності та музично-тембрового досвіду (володінню уявленнями, знаннями, вміннями та навичками, спродукованими грою на музичних інструментах, отриманням знань про тембр, їх слухацькою діяльністю).

2. Використання тембру для впливу на емоційні стани старшокласників пов'язано з завданнями дослідження та можливостями музично-тембрового сприйняття школярів. За акустичними ознаками узято тембри, що належать звуковому матеріалу музики (вузькосмугові шуми та тони), за музично-мистецькими – тембри художнього музичного твору. Склад впливу схематично презентує симфонічний оркестр, три основні його групи (струнно-смичкову – скрипка, ударну – малий барабан, духову – флейта); рівень тембру виділений незмінністю інших параметрів звучання. Поліхроматична шкала тембру обраної музики, її помірний діапазон, пред'явлення за принципом контрасту відповідають спрямованості тембрового слуху школярів, класичний стиль – умові їх естетичного розвитку, жанровость музики та спільний спосіб прослуховування – оптимізації процесу її сприймання.

3. Вплив тембром музичних інструментів сформував певне емоційне ставлення до нього старших школярів та обумовив прояв їх емоційних станів, які мають свої психологічні особливості. Так, тембр ***скрипки*** визнаний учнями як трофотропний, заспокійливий,

найбільш емоційно теплий, й викликав у них філософську налаштованість, приховану амбівалентність почуттів, неоднозначні семантичні оцінки. Його вплив на учнів є позитивним, при цьому емоційна їх динаміка – повільна, провідне їх емоційне переживання – радість середньої інтенсивності, і це дозволяє визнати його складним, таким, що робить школярів зосередженими та схильними до самоаналізу, здатними усвідомити свої приховані почуття та відреагувати на них. Тембр ***флейти*** викликає у учнів найбільш яскраві емоційні враження, піднесення, фантазійність й креативність; він визнаний ними оптимізуючим відносно їх емоційної сфери, розумової діяльності та фізичного стану. Вплив цього тембру на емоційні стани школярів позитивний, спричиняє стрімку емоційну динаміку, внаслідок якої найбільш проявленою емоцією виявилася помірна радість. Це розкриває можливість зазначеного впливу швидко надихнути учнів, налаштувати їх на позитивний лад. Тембр ***малого барабана*** схарактеризований школярами як ерготропний, активізуючий. При його впливі у них виявилися швидкі негативні зміни, у результаті яких єдиним їх емоційним переживанням середньої інтенсивності став інтерес, пов'язаний з розчаруванням; низький рівень інтенсивності решти їх емоцій був спричинений різким енергетичним сплеском у учнів при слуханні та їх виснаженістю після нього.

В залежності від тембру, що впливає, існує чотири типи впливу музичного тембру на емоційні стани школярів: два за «стабільними», кінцевими їх показниками та два за показниками їх динаміки. *Перший «стабільний» тип* (вплив скрипки та флейти) характеризується позитивним емоційним станом школярів, показниками їх вегетатики у межах норми, енергійною експресією; *другий* (вплив малого барабана) – проявом негативного емоційного стану учнів, перевищенням норми їх вегетативними показниками, пасивною експресією. *Першому «динамічному» типу* (вплив малого барабана і флейти) притаманні рівномірність, швидкість, значущість емоційних змін учнів; *другому* (вплив скрипки) – нерівномірні, повільні позитивні зміни їх емоційних станів, їх вегетатики, міміки. Щодо вікової динаміки емоційного відгуку школярів на вплив музичного тембру, то у *дев'ятикласників* вочевидь його суперечливість при дії тембром флейти і скрипки, та позитивніша їх реакція при впливі тембром барабана, тоді як *одинадцятикласникам* притаманна вища інтенсивність й швидкість розвитку емоційного стану при слуханні скрипки та флейти. Емоційний відгук *інтерналів* більш інтенсивний, швидкий, визначений за модальністю переживання тембрів скрипки та флейти, *екстерналів* – нерівномірний по динаміці, суперечливий.

Психологічна модель впливу музичного тембру на емоційні стани школярів розкриває ознаки тембру, специфіку й умови проведення його впливу, а також формування психологічних особливостей прояву емоційних станів старших школярів залежно від їх віку, особистісних властивостей, та від дії тембром конкретних музичних інструментів.

Підставами впливу тембру зазначених інструментів вбачається домінування символіки людського «Тіла» (матеріального боку людини) в будові та звучанні ударних, що викликало негативні враження у досліджуваних, символіки «Душі» (внутрішнього його світу) в механіці та звучанні струнних, спричинивши позитивний емоційний відгук учнів, та символіки «Духу» (світу ідей та духовності) в конструкції та звучанні духових інструментів, викликаючи особливе емоційне піднесення у школярів. Сполучення цієї символіки в оркестрі маніфестує додекартовську (біблейську) троїсту модель природи людини «Дух-душа-тіло», що привабливо «звучить» та надихає юних слухачів.

4. Ефективною щодо розвитку емоційних станів школярів є програма впливу музичного тембру, що розроблена на основі когнитивно-біхевіорального підходу, та використовує засоби (*будову музичних програм, форми використання інструментів, прийоми музичної імпровізації*), методи й форми роботи (*бесіда, слухання музики, музикування*) відповідної сфери психологічної практики – інструментальної музикотерапії. Її дієвість проявляється у значному зростанні кількості учнів з високою та середньою інтенсивністю позитивних емоцій, вивільненні їх рухової активності, появі у них відчуття оптимізму, творчого ставлення до навчання.

Методичні рекомендації батькам, вчителям й шкільним психологам спрямовані на створення школярам емоційно сприятливого звукового середовища та надання їм психологічної допомоги шляхом використання впливу музичного тембру.

Перспективами подальших досліджень є: вивчення психологічних особливостей впливу музичного тембру на емоційні стани школярів різних вікових груп та особистісних типів, дії більш широкого кола тембрів, з подальшим створенням на основі дослідження психологічного впливу чотирьох рівнів музичного звучання (звуковисоти, динаміки, метроритма, тембру) системи наукової багатопараметрової музичної терапії.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

І. Статті у вітчизняних фахових наукових виданнях:

1. Вятоха И. Ю. Вербальные характеристики музыкального тембра как основа исследования его воздействия на психику человека: теоретический анализ / И. Ю. Вятоха // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. пр. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. — № 38 (62). — С. 30–38. — (Сер. «Психологічні науки»).

2. Вятоха І. Ю. Музичний тембр як об’єкт емоційного ставлення школярів / І. Ю. Вятоха // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. — Т. XI, вип. 6, кн. 1. — С. 169–178. — (Сер. «Соціальна психологія»).

3. Вятоха И. Ю. Психологические особенности эмоционального реагирования школьников на воздействие музыкального тембра / И. Ю. Вятоха // Проблеми сучасної педагогічної освіти. — Ялта : РВВ КГУ, 2012. — Вип. 35, ч. 2. — С. 168–176. — (Сер. «Педагогіка і психологія»).

4. Вятоха І. Ю. Тембровий слух: психологічні особливості змісту та розвитку / І. Ю. Вятоха // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка. — К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2012. — Т. X, вип. 23. — С. 68–79.

5. Вятоха И. Ю. Теоретический анализ психологических основ воздействия музыкального тембра на эмоциональные состояния слушателя / И. Ю. Вятоха // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр. / Ун-т менедж. освіти НАПН України, редкол.: О. Л. Ануфрієва [та ін.]. — К., 2005. — Вип. 5 / гол. ред. В. В. Олійник. — 2011. — С. 220–228.

ІІ. Стаття у зарубіжному виданні:

6. Vyatoha I. Y. The study of emotional attitude of pupils to the musical timbre based on color associations / I. Y. Vyatoha // European Applied Sciences. — 2013. — July, № 7 (1). — P. 152–154.

ІІІ. Матеріали конференцій та інші наукові видання:

7. Вятоха И. Ю. Изучение эмоционального отношения школьников к музыкальному тембру на основе семантических его характеристик / И. Ю. Вятоха // Формирование новых

концепций научных исследований психологии и педагогики : IX Междунар. науч.-практ. конф. для студ., асп. и молодых ученых. — М. : Москов. науч. центр психологии и педагогики, 2013. — С. 25–27.

8. Вятоха И. Ю. Индивидуально-психологические факторы возрастных особенностей воздействия музыкального тембра на эмоциональные состояния школьников / И. Ю. Вятоха // Актуальні проблеми практичної психології : зб. наук. пр. — Херсон, 2012. — С. 103–107.

9. Вятоха И. Ю. Использование музыкального тембра в психологической практике: исторический и современный опыт / И. Ю. Вятоха // Актуальные политико-правовые и социально-психологические исследования в традициях ведущих научных школ: достижения, тенденции, перспективы : междунар. коллектив. монография: в 2-х т. / под ред. В. И. Веретенникова, Т. П. Висковатовой, В. А. Товстика ; отв. ред.-сост. В. Е. Лунев. — Institution Is Certified by International Education Society, London, Great Britain ; Донецк : Донбасс, 2013. — Т. 1. — С. 408–426.

10. Вятоха И. Ю. Музыкальность как фактор регулирующего воздействия на эмоции ребенка младшего школьного возраста / И. Ю. Вятоха // Розвиток особистості на протязі життєвого шляху: матеріали Всеукр. наук. — практ. конф. молодих науковців «Розквітання-5», (Одеса, 2012 р.). — Одеса : Принт-мастер, 2012. — С. 15–16.

11. Вятоха И. Ю. Опыт как фактор возрастных особенностей школьников в контексте воздействия музыкального тембра на их эмоциональные состояния / И. Ю. Вятоха // Психологічні особливості особистості в умовах трансформації суспільства : матеріали наук.-практ. конф. : зб. ст. — Макіївка, МЕГІ, 2012. — С. 38–40.

12. Вятоха И. Ю. Психологические особенности содержания и развития тембрового слуха / И. Ю. Вятоха // Актуальні проблеми юридичної та екстремальної психології : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. : зб. ст. — Макіївка : МЕГІ, 2012. — Т. 2. — С. 25–30.

АНОТАЦІЯ

Вятоха І. Ю. Психологічні особливості впливу музичного тембру на емоційні стани старших школярів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2015.

У дисертації здійснено теоретичний аналіз наукових підходів дослідження проблеми психологічних особливостей впливу музичного тембру на емоційні стани старших школярів, визначено сутність провідних понять, розглянуто зміст музичного тембру як фактора впливу, розкрито вікові характеристки старших школярів (*емоційність, тембровий слух, музичність, музично-тембровий досвід*) у контексті цього впливу.

Розроблено та впроваджено в шкільну практику психодіагностичний інструментарій вивчення емоційного ставлення школярів до музичного тембру та їх актуальних емоційних станів; обґрунтовано критерії (*знак, модальність, інтенсивність емоційного переживання; артеріальний тиск, частота серцевих скорочень; міміка, рухова активність*), рівні (*високий, середній, низький*) і показники розвитку емоційних станів школярів; подано результати експериментального вивчення особливостей їх розвитку у школярів під впливом тембру скрипки, малого барабана, флейти; створено модель психологічного впливу музичного тембру на емоційні стани старших школярів.

Обґрунтовано, розроблено та експериментально апробовано розвивальну програму впливу

музичного тембру на емоційні стани старшокласників, доведена її дієвість щодо розвитку в них позитивного емоційного стану. Сформульовані методичні рекомендації батькам, викладачам та шкільним психологам з подолання негативних емоційних станів учнів через використання цього впливу.

Ключові слова: емоційні стани, музичний тембр, старші школярі, тембровий слух, суб'єктивна значущість тембру, інструментальна музикотерапія.

АННОТАЦИЯ

Вятоха И. Ю. Психологические особенности воздействия музыкального тембра на эмоциональные состояния старших школьников. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2015.

Диссертация посвящена теоретико-экспериментальному исследованию психологической специфики воздействия музыкального тембра на эмоциональные состояния старших школьников. Эмоциональные состояния личности рассматриваются как отражение ею ситуации, характеризуемое доминированием в психике относительно стабильного эмоционального компонента, который в форме непосредственного переживания, физиологических и экспрессивных изменений выявляет значимость воздействующего фактора для ее жизнедеятельности. Проанализирована специфика музыкального тембра (стороны звукового ощущения, отражающей акустический состав сложных звуков) как фактора воздействия, что влияет на эмоции человека благодаря наличию у него тембрового слуха и соответствующей субъективной значимости. Старшеклассники благодаря определенному развитию их эмоциональности, тембрового слуха, музыкальности и музыкально-тембрового опыта способны реагировать на такое воздействие проявлением эмоционального состояния.

В констатирующем эксперименте эмпирически исследована психологическая специфика воздействия музыкального тембра на эмоциональные состояния старших школьников, обоснованы критерии (*знак, модальность, интенсивность эмоционального переживания, давление и пульс, мимика и двигательная активность*), уровни (*высокий, средний, низкий*) и показатели их развития. Выявлено, что тембр звуковысотных инструментов скрипки и флейты вызывает у школьников положительную эмоциональную динамику. Тембр незвуковысотного инструмента малый барабан ведет к негативным эмоциональным изменениям, падению интенсивности эмоций, среди которых наиболее проявлен интерес. На основе подобия сформировавшихся эмоциональных состояний школьников выделены четыре типа воздействия тембра на эмоциональные состояния школьников: два «стабильных» (позитивный и негативный – соответственно, воздействие скрипки, флейты и барабана) и два «динамических» (быстрый и медленный – соответственно, воздействие флейты, барабана и скрипки).

Доказана эффективность разработанной и внедренной автором развивающей программы воздействия музыкального тембра на эмоциональные состояния старших школьников, в основе которой положен когнитивно-бихевиоральный подход. Она представляет собой комплекс сформировавшихся в практике инструментальной музыкотерапии средств и форм работы, которые способствуют развитию у учащихся позитивных эмоциональных состояний, что особо актуально в эмоционально напряженные периоды учебной деятельности. Презентованы методические рекомендации родителям, учителям и школьным психологам, касающиеся создания для учащихся оптимальной звуковой среды, а также оказания им психологической

помощи с помощью воздействия музыкальным тембром.

Ключевые слова: эмоциональные состояния, музыкальный тембр, старшие школьники, тембровый слух, субъективная значимость тембра, инструментальная музыкотерапия.

ANNOTATION

Vyatokha I. Y. Psychological characteristics of the impact of musical timbre on the emotional states of older school students. – Manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of psychological sciences, specialty 19.00.07 – Education and Developmental Psychology. – Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2015.

Thesis presents theoretical analysis of scientific approaches to study of the problem of psychological specifics of musical timbre impact on the emotional state of older school students, the essence of the leading concepts is determined, content of musical timbre as a factor of influence is considered, age characteristics of school students is disclosed *(emotionality, timbre hearing, musicality, musical and timbre experience)* in the context of this influence.

Psychodiagnostic tools of studying of the emotional relation of school students to the musical timbre and their current emotional states are developed and implemented into school practice; criteria *(sign, modality, intensity of emotional experience; arterial pressure, heart rate; mimicry, physical activity)*, levels *(high, average, low)* and development indicators of the emotional conditions of school students are proved; the results of the experimental studying of features of their development in school students under the influence of the timbre of a violin, a snare drum, a flute are provided; the model of psychological impact of the musical timbre on the emotional state of older school students are created.

Developing program of impact of the musical timbre on emotional state of older school students is proved, developed and experimentally approved; its effectiveness on development of their positive emotional state is proved. Methodical recommendations to parents, teachers and school psychologists on overcoming of negative emotional conditions of pupils through the use of the specified impact are formulated.

Keywords: emotional conditions, musical timbre, older school students, timbre hearing, subjective importance of the timbre, instrumental music therapy.